

Оригиналан научни рад

Примљено: 25. 5. 2015.

UDK 378.014.3:303.62](497.11)

Ревидирана верзија: 11. 8. 2015.

Одобрено за штампу: 18. 9. 2015.

РЕФОРМА ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ И КРЕИРАЊЕ ОБРАЗОВНИХ БИОГРАФИЈА МЛАДИХ: ИСТРАЖИВАЊЕ СТАВОВА СТУДЕНАТА ДРЖАВНИХ УНИВЕРЗИТЕТА ^а

Душан Мојић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет,

Одељење за социологију, Београд, Србија

**dmojic@f.bg.ac.rs*

Апстракт

Предмет рада јесу ставови студената државних универзитета у Србији о реформи високошколског образовања, започетој Законом о високом образовању из 2005. године. Анализиране су перцепције оптерећења студената обавезама у новом режиму студирања и материјалних могућности за опстанак у образовном систему. Наведене перцепције су доведене у везу са приступом социјалне биографије, који објашњава интеракцију друштвених или структурних (институције, ресурси, норме) и индивидуалних (ресурси, оријентације, делање) чинилаца у процесу креирања образовних биографија младих у Србији. Циљ рада је анализа перцепција реформи студијских програма и режима студирања од стране студената државних универзитета и процена у којој мери различити аспекти те реформе представљају подстицај а у којој мери ограничење за процес креирања социјалних биографија у сфери образовања.

Кључне речи: Србија, млади, образовне биографије, реформа високошколског образовања

---

^а Текст је настао као резултат рада на пројекту „Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери”, бр. 179035, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

HIGHER EDUCATION REFORM IN SERBIA AND CREATION OF EDUCATIONAL BIOGRAPHIES OF THE YOUTH: STUDY OF STATE UNIVERSITY STUDENTS' ATTITUDES

Abstract

The paper deals with state universities students' attitudes about the higher education reform in Serbia, initiated with the Law on Higher Education from 2005. Perceptions of the students' duties in the new regime of the study and material resources for maintaining in the educational system have been analyzed. The above mentioned perceptions have been related to the social biographies approach, which explains the interaction between social or structural (institutions, resources, norms) and individual (resources, orientations, actions) factors in the process of creating youth's educational biographies in Serbia. The aim of the paper is to analyze the state universities students' perceptions of the curricula and the regime of the study reforms, as well to evaluate different aspects of that reform as an impetus or a limitation for the process of creating social biographies in the sphere of education.

Key Words: Serbia, youth, educational biographies, higher education reform

УВОД

Анализа најважнијих друштвених особености креирања образовних биографија (а шире и образовно-радних транзиција младих), поготово у транзиционом друштву какво је друштво Србије последње две и по деценије, готово неминовно подстиче на „посезање“ за једном од класичних социолошких дихотомија – делање/структура (*agency vs. structure*) [више о томе у Giddens, Sutton, 2013; Jenks (Ed.), 2000]. Поменути дилема потиче из студија класика социологије и њиховог занимања за релативну „тежину“ коју би у друштву требало придавати људском делању, са једне, и структури друштва, са друге стране. „У којој мери су појединци креативни актери који активно контролишу услове њихових живота? Или је већина оног што чинимо производ ширих друштвених снага које су изван контроле појединаца“ (Giddens, Sutton, 2013, стр. 86)?

Ова дилема ће бити размотрена на примеру реформе високог образовања и њеног утицаја на поменути процес стварања образовних биографија младих у Србији. Наиме, у раду се настоји истражити у којој мери реформе високошколског образовања у перцепцији студената државних универзитета у Србији представљају подстицај а у којој мери препреку за креирање поменутих образовних биографија и шире, свеукупне радно-професионалне транзиције младих као важан део транзиција младих у одраслост. Другим речима, тежи се осветљавању ставова младих о томе колико су они делатни актери у несумњиво друштвено (структурно) наметнутом процесу институци-

оналних промена које у великој мери утичу на њихово високошколско образовање. Нагласак ће у овом погледу бити на перцепцији оптерећења студената школским обавезама у новом режиму студија као и процени студентског стандарда (материјалних могућности студената да остану у процесу студирања).

ТЕОРИЈСКИ И КОНТЕКСТУАЛНИ ОКВИР

Последњих деценија се у социологији уопште, а поготово у социологији младих издвојио као веома утицајан приступ социјалне биографије (Roberts, Clark, Wallace, 1994). Према овом приступу структуре (институције, ресурси и норме) постављају услове, могућности и ограничења за делање. Поменуте структуре омогућавају али и ограничавају младе људе у стварању њихових социјалних биографија, поготово у друштвима у транзицији. Наиме, транзициони ризици приморавају младе да стварају флексибилне стратегије у свом напредовању кроз сфере образовања, рада и породичних односа. Политичке, економске и културне помене у постсоцијализму су довеле до тога да ни животни токови нити транзиционе путање младих нису тако предвидљиви и дефинисани у односу на ранији период.

Наведена флексибилност прво је анализирана на примеру понашања радне снаге на тржишту рада и односила се на нестандартне облике запошљавања попут рада са делимичним радним временом, краткорочним запошљавањем, самозапошљавањем, радом од куће, радом по уговору итд. Укратко, реч је о облицима радног ангажовања који подразумевају мање формалне правила и процедуре. Теорије касне модерности, са друге стране, довеле су у везу флексибилност са ризиком, несигурношћу, индивидуализацијом и рефлексивношћу. Према овом схватању, флексибилизација рада представља основу за рефлексивну и самостварајућу биографију, индивидуалну самореализацију и креативну неизвесност слободе (Kovacheva, 2001, стр. 43).

Поменути процеси су такође добро препознати у другом утицајном теоријском оквиру у савременој социологији – теорији структурације (Giddens, 1984; Giddens, Sutton, 2013). Гиденс (Giddens) истиче да људи активно стварају и репродукују социјалну структуру током својих свакодневних активности. Према теорији структурације „структура“ и „делање“ су нужно међусобно повезани. „Друштва, заједнице и групе имају ‚структуру‘ само и једино док се људи понашају на правилне и релативно предвидљиве начине. Са друге стране, ‚делање‘ је једино могуће због тога што сваки појединац поседује огромну количину социјално структурисаног знања које постоји пре и релативно независно од њих као појединаца” (Giddens, Sutton, 2013, стр. 90).

Како се ове теоријске поставке могу применити у постсоцијалистичким друштвима када је реч о транзицијама младих? У свим поменутиим друштвима (укључујући наравно и Србију) заједничко за све младе јесте нестајање јасно структурисаних и предвидљивих путања животних транзиција или, другачије речено, њихова флексибилизација. Транзиција младих у одраслост се одвија у условима у којима су институције, процеси и друштвене норме које регулишу и усмеравају тај процес нестале или су претрпеле суштинске промене (Илишин, 2005, стр. 19). Иако се за младе генерално сматра да би требало да буду добитници процеса транзиције (будући да су више усмерени на будућност и боље припремљени на промене које доноси друштвена трансформација), већина истраживања у поменутиим друштвима показује да су млади више изложени новим и већим ризицима него новим и изгледнијим приликама за друштвени успон.

Стварање социјалних биографија младих у сфери образовања ограничено је ширим друштвеним/структурним условима, али и породичним ресурсима (материјални, културни, социјални, културне норме и обрасци). Наравно, само образовање представља основни ресурс младих и у том погледу се ситуација поправља након 2000. године (Томановић, 2012, стр. 147). Обухват генерације која похађа факултете и високе школе се усталио на око 40% и показује даљу тенденцију благог раста. Дужина студија се смањује захваљујући променама спроведеним у оквиру укључивања у Европски простор високог образовања, а високошколско образовање остаје значајан механизам друштвеног успона, иако све недоступније депривилегованим друштвеним групама. Суштински, високо образовање постаје главни канал за репродукцију средњих слојева, али и канал узлазне покретљивости младих из породица радничке класе (Томановић, 2008).

Када је реч о процесу реформе високошколског образовања у Србији, он је започет 2003. године приступањем државе Србије „болоњском процесу”, док је на законодавном плану заокружен усвајањем Закона о високом образовању крајем августа 2005. године. Овај закон увео је неколико кључних промена у систем високог образовања: а) уведена су три циклуса студија у складу са Болоњском декларацијом, б) примењен је Европски систем преноса бодова (ЕСПБ), ц) уведена је акредитација и осигурање квалитета студијских програма и високошколских установа и д) више школе су трансформисане у високе школе струковних студија и постале су део систем високог образовања.

До 2005. године, када је усвојен поменути Закон о високом образовању, званично очекивано трајање основних студија на државним универзитетима у Србији је било од четири до шест година. У пракси је за четворогодишње студије просечно трајање студија износило је 6,76, за петогодишње студије 7,51 годину, а за шестого-

дишње студије 7,62 године. Због овог јаза између очекиваног трајања студија и стварног просечног трајања студија теза о неефикасности система високог образовања постала је један од најпрепознатљивијих аргумената у прилог реформи високог образовања у Србији у складу са ширим процесом „болоњске“ реформе високог образовања. Закон о високом образовању из 2005. године, подстакнут ширим регионалним „болоњским“ процесом реформе високог образовања, покушао је да превазиђе неке од поменутих проблема уносећи бројне измене везане, пре свега, за режим студија, организацију наставног процеса и обавезе различитих социјалних актера који учествују у њему.

Све наведено доводи нас до предмета и циља овог рада. У светлу изнетих података предмет рада јесу перцепције студената државних универзитета у Србији о неким аспектима њиховог студирања у „новом режиму“ студирања (према Закону о високом образовању из 2005. године). Циљ рада је био анализирати у којој мери студенти наведене промене перципирају као подстицај а у којој мери као препреку у креирању њихових образовних биографија у оквиру свеукупних транзиција у одраслост.

МЕТОДОЛОГИЈА И ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

Овај текст настао је као резултат истраживања које је на ручила Студентска унија Србије а спровела група истраживача Института за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Београду у новембру и децембру 2009. године. Истраживање је спроведено на случајном репрезентативном узорку (број студената – испитаника 2961) заснованом на узорачком оквиру добијеном на основу статистике Министарства просвете, науке и технолошког развоја и евиденција на државним универзитетима. Да подсетимо, то су универзитети у Београду, Нишу, Новом Саду, Крагујевцу, Приштини (са седиштем у Косовској Митровици) и Новом Пазару. Реч је о двоетапном случајном репрезентативном стратификованом узорку у којем је у првом кораку изабран факултет и година студија са вероватноћом пропорционалном величини, а у другом студент са факултета и године на случајан начин са једнаким вероватноћама. Планом узорка су обухваћени студенти прве три године основних студија са шест државних универзитета у Србији. Са сваког од универзитета је одабрано по неколико факултета (укупно 49) и одређен је тачан број студената које треба анкетирати на свакој години.

У узорак је ушло 38,7% младића и 61,3% девојака. У зависности од величине универзитета проценат студената је следећи: Универзитет у Београду 47,7%, Новом Саду 20,9%, Нишу 13,5%, у Крагујевцу 8%, Новом Пазару 5% и Приштини 4,8%. Када је реч о годи-

ни студија 38,5% студената је на првој години, 34,9% на другој и 26,6% на трећој години студија. Пропорција статуса током студија одговара стању у студентској популацији јер је истраживањем обухваћено 70,5% буџетских и 29,5% самофинансирајућих. Велика већина (90.1%) није никад нису обновила годину студија, док је 5,4% обновило прву, 3,4% другу и 0,4% трећу годину студија. Узорком је обухваћено 35,3% студената до 20 година, 52,3% старости 21-22 године, 8,6% 23-24 године и 3,9% преко 25 година.

Имајући у виду раније поменуте податке о дужини студирања у ранијем „режиму“ студирања из угла приступа социјалне биографије наведене реформе свакако објективно олакшавају креирање образовних биографија и свеукупне образовно-радне транзиције младих. Но, будући да „болоњски режим“ студија повећава обавезност присуства и испуњавања предиспитних обавеза, прва хипотеза рада је да се наведене промене перципирају од стране студената пре као препрека него као предност у креирању њихових биографија у сфери високошколског образовања. Конкретније, може се очекивати да оптерећење обавезама буде перципирано као отежавајући фактор у процесу студирања. Друга хипотеза рада је да студенти као неодговарајућу оцењују сопствену обавештеност о основним принципима и правилима новог студијског режима. Када је реч о студентском стандарду као претпоставци опстанка у процесу високошколског образовања трећа хипотеза је да постоји ипак већинско задовољство будући да је реч о студентима државних универзитета који имају могућност од стране државе регресионираног становања и исхране током студија (односи се само на буџетске студенте). Са друге стране, четврта хипотеза је да је перцепција студената да су у новом режиму студија могућности радног ангажовања веома мале, што добром делу младих који се не могу ослонити на родитељске ресурсе чини опстанак у образовном систему на овом нивоу веома тешким.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Оптерећење студената

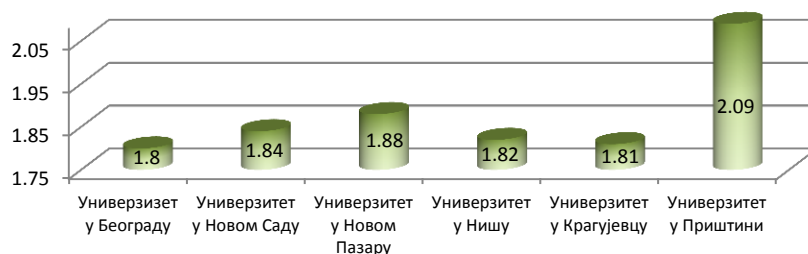
Може се рећи да је Европски систем преноса бодова (ЕСПБ) или *European Credit Transfer System (ECTS)* један од кључних појмова новог режима студирања. Због тога је познавање овог система један од основних предуслова разумевања целокупног режима студија. Од свих испитаника (са свих универзитета) који су одговорили на ово питање више од половине (50,8%) зна да објасни шта је то ЕСПБ. Тврди да зна, али не наводи објашњење 23,8% свих студената укључених у истраживање. Не зна да одговори 25,4% њих. Највише студената са Универзитета у Београду (54,5%) зна шта представља скраћеница ЕСПБ, а најмање са Универзитета у Крагујевцу (39,3%). Када

је реч о опцији према којој тврди да зна, али не наводи објашњење, истичу се студенти из Крагујевца (32,7%), на другом крају су студенти из Приштине (са седиштем у Косовској Митровици) – 15,1%. Најзад, не зна да одговори на постављено питање највише студената из Приштине/Косовске Митровице – 37,2%, а најмање студената Универзитета у Новом Пазару (22,6%).

Ипак, важан показатељ који морамо уважити је и број недостајућих одговора. Наиме, 30,9% од свих студената који су попунили упитник није уопште одговорило на ово питање. Ако то узмемо у обзир, показује се да само 35,2% студената зна да наведе шта значи ЕСПБ. Укупно 16,5% тврди да зна али не наводи објашњење, а готово половина (48,4%) или не зна или избегава одговор на питање. Ако узмемо аритметичку средину или просек као меру познавања ЕСПБ (пошто одговори иду од један до три или од већег ка мањем знању), показује се да су најбоље обавештени студенти Универзитета у Београду (просек 1,69), следе студенти из Новог Пазара (1,72), Ниша (1,75), Новог Сада (1,78), Крагујевца (1,89) и Приштине/Косовске Митровице (1,90).

Занимљиво је посматрати ове податке укрштено са годином студија. Очекивано, студенти прве године су најмање упознати са значењем ове скраћенице. Мање од половине њих (45,3%) тачно наводи шта то значи, четвртина (25,4%) тврди да зна али не наводи објашњење, док 29,3% не зна да одговори на ово питање. Код студената друге године студија више од половине (53,8%) зна да одговори шта значи ЕСПБ. Следећих 22,8% тврди да зна али не наводи објашњење, док 23,4% не зна одговор. Најзад, највише студената треће године (55,2%) зна одговор. Тврди да зна, али без навођења објашњења 22,5%, док не зна одговор 22,3% њих.

Када је реч о познавању садржаја основних докумената који уређују начин студирања, испитаници су питани да ли су читали статут свог факултета и Закон о високом образовању Републике Србије. Највећи број испитиваних студената – близу 2/3 или 65% никада није читао статут свог факултета. То јесте учинило нешто више од четвртине студената (25,1%), док је 8,9% студената рекло да то нису чинили пошто их то не занима. Када је реч о разликама између Универзитета, највећи постотак студената са Универзитета у Крагујевцу је читао статут свог факултета (28,6%), следе испитаници са Универзитета у Београду (28,4%) и Новом Саду (27,5%). Највећи број студената који није читао статут свог факултета је са Универзитета у Новом Пазару (81,3%), Приштини/Косовској Митровици (75,2%) и Нишу (67,9%). Највећи постотак незаинтересованих за наведене документе је на Универзитету у Приштини/Косовској Митровици (17%), Новом Саду (11,2%) и Универзитету у Крагујевцу (9,5%).

Графикон 1. Читање статута по универзитетима – аритметичке средине

Пошто су алтернативе могућих одговора на ово питање хијерархијски уређене, аритметичка средина или просек нам говори о степену обавештености и заинтересованости студената појединих Универзитета о статусу факултета на којем студирају (нижа аритметичка средина значи већу обавештеност и заинтересованост и обрнуто). У том погледу најобавештенији и најзаинтересованији су студенти Универзитета у Београду (просек 1,80), следе студенти Универзитета у Крагујевцу (1,81), Нишу (1,82) и Новом Саду (1,84). Донекле се издвајају испитаници који студирају на Универзитету у Новом Пазару (1,88), док су студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици убедљиво најмање обавештени о статусу свог факултета (2,09).

Када је реч о Закону о високом образовању Републике Србије, само једна петина испитиваних студената (20,3%) је упозната са његовим садржајем. Није читало овај закон чак 71,7% њих, док то не занима осталих 8%. Највећи број студената који су упознати са садржајем овог закона је са Универзитета у Новом Пазару (26,4%), затим са Универзитета у Новом Саду (23,1%), те Универзитета у Нишу (21,9%). Са друге стране, највећи удео испитаника који није читао овај документ је са Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (76,6%), затим са Универзитета у Београду (72,8%), те Универзитета у Крагујевцу (72,6%). Највише је незаинтересованих за садржај овог закона међу студентима Универзитета у Приштини (17%), затим међу студентима Новосадског (9,4%) и Београдског универзитета (7,7%).

Израчунавање аритметичких средина одговора (као и у претходном питању) пружа информацију о степену обавештености и заинтересованости студената појединих универзитета о Закону о високом образовању. Издвајају се обавештеношћу и заинтересованосту у овом погледу студенти Новопазарског универзитета (1,77). Следе студенти Универзитета у Нишу (1,84), Новом Саду (1,86),

Крагујевцу (1,87) и Београду (1,88). Опет се, овај пут на другом крају, издвајају студенти који студирају на Универзитету у Приштини/Косовској Митровици (2,11).

Када је реч о оптерећењу које кредити на предметима изражавају, укупно 8,4% свих студената процењује да они у потпуности реално одражавају оптерећење студената обавезама и наставом. Њих 31,5% мисли да они углавном одражавају реално оптерећење. Чак 34,8% испитаника (дакле, више од трећине) не може да процени (тј. неодлучно је). Да кредити углавном не одражавају реално оптерећење сматра 18,8% студената, а да уопште не одражавају реално оптерећење сматра 6,6% студената. Ако спојимо наведене одговоре у три категорије (одражавају, неодлучни и не одражавају), резултати су следећи: 39,8% студената мисли да број кредита реално одржава оптерећење обавезама и наставом, као што је већ речено неодлучно је 34,8%, а да то оптерећење није реално изражено сматра 25,4%.

Међу студентима који сматрају да је оптерећење обавезама и наставом реално изражено у бодовима/кредитима, доминирају студенти Универзитета у Нишу (47,6%). Најнеодлучнији су у овом погледу испитаници који студирају на Универзитету у Приштини/Косовској Митровици – њих чак 51,2%. Најuverенији да оптерећење студената обавезама и наставом није реално изражено бодовима/кредитима јесу студенти Новосадског универзитета – 27,7%.

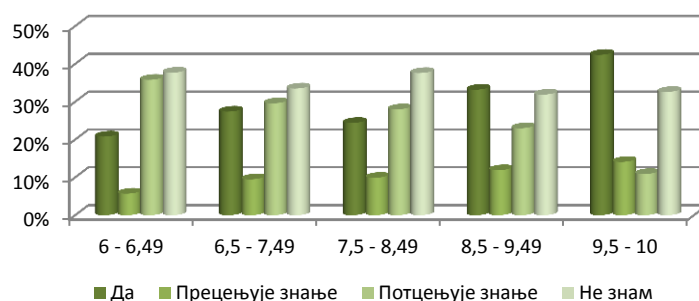
Графикон 2. Процена реалног оптерећења кредитима по универзитетима

Када је реч о аритметичкој средини одговора као показатељу ставова студената према оптерећењу обавезама и наставом (где нижи просек подразумева став да је оптерећење реалније изражено и обратно), студенти Универзитета у Нишу у највећој мери сматрају да број бодова/кредита на предметима реално одражава оптерећење обавезама и наставом (2,75). Следе студенти Новопазарског универзитета (2,78) и Универзитета у Београду (2,81). На другој страни

имамо испитанике који сматрају да оптерећење обавезама и наставом није реално изражено бројем бодова/кредита: студенти Универзитета у Крагујевцу (2,88), Универзитета у Новом Саду (2,91) и Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (2,99). Такође је анализиран однос између просечне оцене током студија и оцене оптерећења обавезама и наставом. Може се очекивати да студенти са бољим успехом чешће сматрају да је то оптерећење реално представљено него студенти са слабијим успехом. Да подсетимо, нижа аритметичка средина подразумева став да је оптерећење реално распоређено (и обратно). Ако искључимо испитанике са просеком до 6,49 (којих је и иначе било мало у узорку – само 47), који од свих категорија испитаника (посматрано у односу на просек) сматрају у највећој мери да је оптерећење реално представљено, потврђује се претпостављени образац.

Код студентских ставова према постојећем систему оцењивања, 29,9% сматра да он адекватно вреднује знање студената. Њих 9,7% мисли да овај систем прецењује знање студената, а 22,7% да га потцењује. Више од једне трећине испитаника (37,7%) нема мишљење о овом питању или је неодлучно. Најблагодонаклонији су према систему оцењивања студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици: њих 37,4% сматра да систем адекватно вреднује студентско знање. Са друге стране, најмање студената из Београда прихвата ову тврдњу – 28%. Да систем прецењује знање студената најчешће мисле испитаници из Крагујевца – 11,4%, а најмање студенти Универзитета у Новом Пазару. Такође су студенти из Новог Пазара најизричитии у ставу да систем потцењује знање студената – 26,4%. На другом крају су студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици – само њих 8,6% прихвата такву оцену. Најзад, неодлучно је или нема мишљење убедљиво највише испитаника који студирају на Универзитету у Приштини/Косовској Митровици – више од половине њих или, тачније, 53,2%. Са друге стране налазе се студенти Универзитета у Новом Саду који су најмање неодлучни или без мишљења (32%).

Занимљиво је укрестити ставове о систему оцењивања са просечном оценом током досадашњег тока студија испитаника. Показује се очекивана повезаност: наиме, студенти са нижом просечном оценом знатно чешће сматрају да систем оцењивања потцењује знање студената у односу на студенте са бољим просеком. Такође, слагање се тврдњом да систем оцењивања адекватно оцењује знање континуирано расте са успехом испитаника. Слична повезаност примећује се и код става да овај систем прецењује знање студената.

Графикон 3. Перцепција система оцењивања према просечној оцени испитаника

Студентски стандард

Када анализирамо начин обезбеђивања новчане потпоре током студирања очекивано убедљиво доминира финансирање од стране родитеља (85,3%), следи повремено рад (5,1%), новчана помоћ партнера/партнерке/рођака (2,5%), студентски кредит (2,2%), стално запослење (2,1%), стипендија за студирање (1,9%) и остало (0,7%).

Табела 1. Извори финансирања током студија (у %)

Стално запослен/а	2.2
Ради повремено	5.1
Родитељи финансирају	85.3
Прима студентски кредит	2.2
Има стипендију за студирање	2.0
Новчана помоћ од партнера, рођака	2.5
Остало	0.7
Укупно	100.0

Када је реч о анализи по универзитетима, стално запослење је најчешће међу студентима Универзитета у Новом Пазару (4,4%). Најчешће повремено раде испитаници који студирају на Универзитету у Крагујевцу (5,2%). Најчешће је финансирање од стране родитеља на Универзитету у Нишу (87,7%). Студентски кредит је најзаступљенији међу студентима Новопазарског универзитета (4,4%). Стипендију за студије најчешће имају студенти Универзитета у Новом Саду (2,8%). Новчану помоћ партнера/партнерке/рођака када је реч о првом рангу најчешће наводе испитаници са Универзитета у Новом Пазару (6,1%).

Анализа ставова према могућности усклађивања запослености и студирања показује да више од половине студената свих универзи-

тета (54,5%) сматра да је то немогуће у овом режиму студија. Да је могуће повремено радити током студија сматра 31% испитаника. За одговор да је добром организацијом могуће ускладити стални посао и студије одлучило се 7% испитаника. О овом проблему није размишљало или не зна 7,5% студената. Занимљиво је анализирати разлике међу буџетским и самофинансирајућим студентима. Иако међу ове две категорије нема разлике у обавезама (сви морају да похађају предавања и испуњавају предиспитне обавезе), ипак се могу очекивати разлике у виђењу могућности „помирења“ рада и студирања. Да је немогуће истовремено радити и студирати сматра 55,7% буџетских и 51,5% самофинансирајућих студената. Да је могућ само повремено радни ангажман мисли 29,8% буџетских и 33,6% самофинансирајућих студената. Став да је добром организацијом могуће ускладити студије и рад прихвата 6,6% буџетских и 8,6% самофинансирајућих. Најзад, не зна или о томе не размишља 7,9% студената који не плаћају школарину и 6,4% оних који је плаћају.

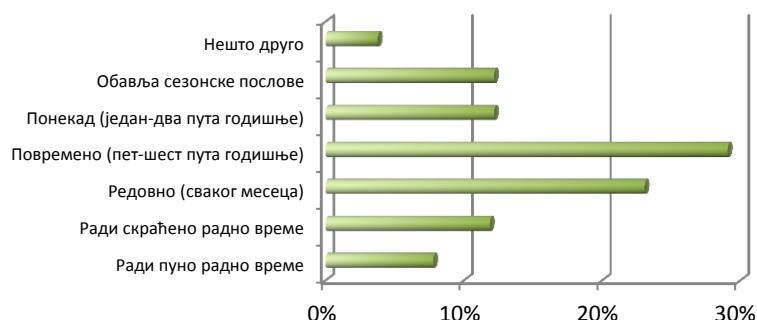
Када је реч о исхрани студената, она је, логично, у највећој мери одређена начином становања. Студенти који студирају у свом месту или у непосредној околини углавном се хране у сопственом домаћинству. Очекивано, највише испитаника се храни код родитеља (38%), затим у студентским мензама/ресторанима (30,4%), док само спрема себи храну 25,4% студената. На другом месту се храни 3,4% испитаника, а код рођака или пријатеља 2,8%.

Јасно је да постоје знатне разлике међу универзитетима када је реч о могућностима исхране у студентским ресторанима и смештаја у студентским домовима. Највећи број студената који се храни код родитеља је, логично, присутан међу студентима Универзитета у Новом Пазару (56,4%). Реч је о „најмлађем“ државном универзитету који још увек има веома ограничене капацитете у овом погледу. Највећи број студената који се храни код рођака или пријатеља запажа се међу студентима Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (5,8%). Највећи удео испитаника који се хране у студентским ресторанима/мензама је међу студентима Универзитета у Нишу (37%). Чешће од осталих сами спремају храну студенти Крагујевачког универзитета (38,8%). На неком другом месту најчешће се хране испитаници са Универзитета у Новом Пазару (9,8%).

Када је реч о месту становања током студија, укупно 33,9% студената станује са родитељима у месту у којем и студирају. Укупно 20,4% стан изнајмљује са колегама/пријатељима/ рођацима. Сами изнајмљују стан њих 10,2%, док њих 13,9% живи у студентском дому. Са родитељима, ван места студирања живи 5,9% испитаника, док собу изнајмљује 5,5% њих. Даљих 2,4% живи код рођака или пријатеља. Убедљиво највише студената са Новопазарског универзитета (61,5%) живи са родитељима, у месту студирања (због већ поменутог

одсуства смештајних капацитета најмлађег државног универзитета). Најчешће стан изнајмљују студенти Крагујевачког универзитета – сами (17%) или са колегама/пријатељима/ рођацима (34,8%). Процентуално највише студената Универзитета у Новом Саду има смештај у студентским домовима – 17,6%, што је разумљива последица значајних улагања у смештајне капацитете овог универзитета од његовог оснивања. Собу најчешће изнајмљују студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (15,1%). Са родитељима, али ван места студирања најчешће живе студенти Београдског универзитета (7%). Код рођака или пријатеља најчешће живе током студирања студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (5%).

Током студија укупно ради (у свим облицима радног ангажовања – сталним и повременим) 16,01% испитаника из узорка. Редовно (пуно радно време) ради 1,21% а скраћено радно време 1,89% студената. Од испитаника који су радно ангажовани, пуно радно време ради њих 7,6%, а скраћено 11,8% студената. Повремено (пет-шест пута годишње) ради 29,3% студената, а понекад (једном-двапут годишње) 12,2%. Сезонске послове обавља 12,2% испитаника.

Графикон 4. Облици радног ангажовања студената

Анализа по универзитетима ограничена је, због мањег броја испитаника који раде на осталим универзитетима, на три највећа универзитета. Када је реч о Универзитету у Београду, укупно ради 17,07% свих анкетираних студената са овог универзитета. Од анкетираних студената Новосадског универзитета ради њих 16,78%, док међу студентима Универзитета у Нишу ради 15,37%. Када је реч о поређењу радног ангажмана буџетских и самофинансирајућих студената, занимљиво је да нема великих разлика.

Табела 2. Начини радног ангажовања студената
(према статусу на студијама) (у %)

Статус	Ради пуно радно време	Редовно, скраћено радно време	Редовно (сваког месеца)	Повремено (пет-шест пута годишње)	Понекад (један-два пута годишње)	Обавља сезонске послове	Нешто друго
Буџетски	7.5	11.0	22.4	30.6	11.7	11.7	5.0
Самофинансирајући	8.0	13.1	24.4	26.7	13.1	13.1	1.7
Укупно	7.7	11.8	23.2	29.1	12.3	12.3	3.7

Студентима који раде је постављено питање о зависности њиховог студирања од прихода који остварују сопственим радом. Другим речима, испитаницима је постављено питање да ли би њихове студије било угрожене у случају да сами не зарађују. Одговорило је укупно 16,2% свих испитаника. Укупно 48,6% је одговорило да би њихово студирање било угрожено ако не би студирали, наспрам 51,5% који мисле супротно. Дакле, близу половине студената који раде не би били у могућности да наставе своје студије у случају да сами не остварују приходе од рада. Разлике међу буџетским и самофинансирајућим студентима су, очекивано, приметне. Тако, 44,1% буџетских студената истиче да би њихово даље студирање било угрожено уколико не би зарађивали, наспрам знатно више самофинансирајућих – 55,7%. Наравно, важи и обрнуто, 55,9% студената који су на буџету сматра да њихово даље студирање не би било доведено у питање чак иако не би радили, наспрам 44,3% студената који сами плаћају школарину и који у том случају не би могли да наставе своје универзитетско школовање.

Од свих испитаника који током студија раде редовно (пуно или скраћено радно време), самостално или без послодавца ради 14,3% а исто толико је пријављено. Није пријављено више од половине или 55,1%. Не зна да ли је пријављено 16,3% студената који раде.

Када је реч о студентским ресторанима, њихове услуге је користило или тренутно користи 36,3% од свих испитаника. Укупно је од њих у потпуности задовољно квалитетом хране у овим ресторанима 29,6%, а углавном 50,1%. Неодлучно је у овом погледу 7,2% испитаника. Углавном је незадовољно 8,9%, а потпуно 4,2% њих. Из анализе су искључени код исхране у студентским ресторанима и становања у студентским домовима питање испитаници који студирају на Универзитету у Новом Пазару због њиховог недовољног броја.

Као кључна мера задовољства/незадовољства појединим аспектима исхране студената узета је аритметичка средина или просек одговора, тако да нижи просек значи веће задовољство и обрнуто. Када је реч задовољству квалитетом хране, убедљиво се истичу студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (просек 1,61), следе студенти Београдског и Новосадског (2,03), те Нишког универзитета

(2,06). Са друге стране, убедљиво најнезадовољнији квалитетом хране су испитаници који студирају на Универзитету у Крагујевцу (2,78).

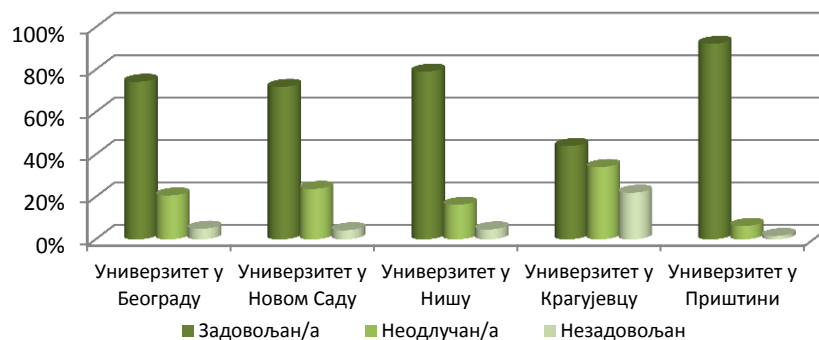
Разноврсношћу понудом јела је у потпуности задовољно 24,3%, а углавном 42,2%. Неодлучно је 12,6%. Углавном је незадовољно 15,5%, а потпуно 5,4% студената. Поново су најзадовољнији студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (1,75). Следе студенти Универзитета у Новом Саду (2,21), Нишу и Београду (2,37). Поново су најмање задовољни, овог пута разноврсношћу понуде јела, студенти Крагујевачког универзитета (3,01).

Када је реч о цени исхране, у потпуности је задовољно 57,3% студената, а углавном 26,2%. Заједно то чини више од 4/5 укупног броја испитаника (тачније који су одговорили на ово питање). Реч је о очекиваном податку, имајући у виду заиста повољне (од државе субвенционисане) цене хране у студентским мензама. Неодлучно је (не може да процени) 6,5% испитаника, углавном незадовољно 5,6% а потпуно 4,4%. И овде се понавља претходни образац – најзадовољнији су студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (1,47), а најмање задовољни испитаници који студирају на Универзитету у Крагујевцу (2,47). Између су студенти Универзитета у Новом Саду (1,60), Београду (1,66) и Нишу (1,79).

Љубазношћу особља и квалитетом услуге у потпуности је задовољно 26% студената, а углавном 36,5%. Неодлучно је 14,8%. Углавном је незадовољно 14,4%, а потпуно 8,3% испитаника. Поново су најзадовољнији студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици – 1,53, а најмање задовољни испитаници са Универзитета у Крагујевцу (3,0). Између њих су задовољнији од осталих студенти Нишког универзитета (2,04), следе студенти Универзитета у Новом Саду (2,53) и Београду (2,51). Хигијеном (чистоћом просторија и прибора за јело) је у потпуности задовољно 25,2%, а углавном 43,9%. Неодлучно је 16,1%. Углавном је незадовољно 10,8%, а потпуно 4% испитаника. Најзад, још једном се понавља правилност – најзадовољнији су испитаници са Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (1,58), а најнезадовољнији студенти Крагујевачког универзитета (2,87). Студенти Универзитета у Нишу су задовољнији (2,03) него студенти Универзитета у Београду (2,25) и Новом Саду (2,32).

Јасно се уочава да су студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици најзадовољнији у свим аспектима када је реч о исхрани (близу 9/10 задовољних), док су студенти Универзитета у Крагујевцу најмање задовољни (мало изнад 40% задовољних), такође у свим истраживаним аспектима. Између ова два екстрема се налазе, редом од задовољнијих ка мање задовољним студенти Универзитета у Нишу, Београду, Новом Саду. То најбоље показује индекс задовољства исхраном који је израчунат на основу задовољства

студената свим аспектима исхране у студентским ресторанима/мензама.

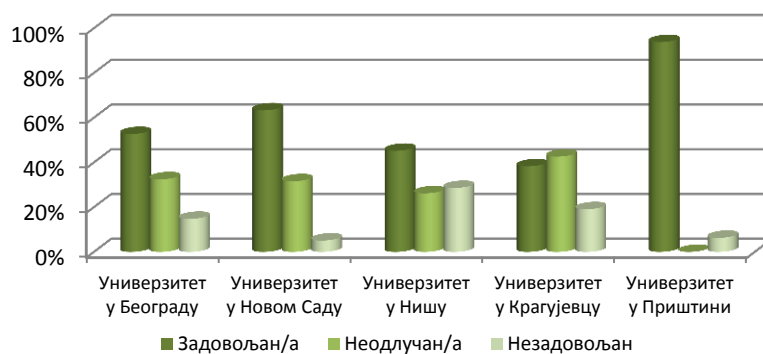

Графикон 5. Индекс задовољства исхраном по универзитетима

Од укупног броја испитаника из истраживања у студентском дому је становало (или сада станује) 13,5% студената. Од њих је у потпуности задовољно смештајем 32,1%, а углавном 42,5%. Неодлучно је у овом погледу 9,6% студената. Углавном је незадовољно 11,4%, а потпуно незадовољно 4,4%. Ако поново узмемо аритметичку средину или просек одговора као меру задовољства, добијамо податак да су студенти најзадовољнији ценом становања (1,85), затим смештајем (2,14), могућностима за учење (2,39), хигијенским условима (2,47). Убедљиво најмање су задовољни студенти могућностима за бављење спортом (2,99) и културним догађањима (3,00). Из анализе разлика међу студентима појединих универзитета искључени су овај пут због малог броја испитаници са Универзитета у Новом Пазару и Приштини/Косовској Митровици. Од остала четири (већа) државна универзитета, најзадовољнији су смештајем студенти Новосадског универзитета (1,79), а најмање задовољни студенти Универзитета у Нишу (2,53). Када је реч о могућностима за учење најзадовољнији су испитаници са Универзитета у Новом Саду (2,06), а међусобно једнако незадовољни студенти Нишког и Крагујевачког универзитета (2,77). Ценом становања су поново најзадовољнији студенти Универзитета у Новом Саду (1,46), а најмање задовољни студенти Крагујевачког универзитета (2,04). Незадовољство културним догађањима је такође највеће код испитаника који студирају на Универзитету у Крагујевцу (3,35), следе студенти Нишког универзитета (3,19), док су мање незадовољни студенти Универзитета у Београду (2,95) и Новом Саду (2,94). Код незадовољства могућностима за спортске активности истичу се студенти Универзитета у Нишу (3,38), те Универзитета у Крагујевцу (3,04) и Београду (3,02). Релативно су најзадовољнији испитаници који студирају на Универзитету у Новом Саду (2,77). Најзад, хигијенским условима поново су

најзадовољнији испитаници са Универзитета у Новом Саду (2,19). Следе студенти Нишког Универзитета (2,30), Београдског (2,58), док су најмање задовољни студенти Универзитета у Крагујевцу (2,83).

Графикон 6. Индекс задовољства становањем по универзитетима

Као и код исхране, и код становања је израчунат индекс задовољства који је узео у обзир све поменуте аспекте или димензије. И овде се показује да су далеко најзадовољнији студенти Универзитета у Приштини/Косовској Митровици (више од 90% задовољних), а најнезадовољнији (поново) студенти Крагујевачког универзитета (једва нешто изнад једне трећине задовољних). Између су, према степену задовољства становањем студенти Универзитета у Новом Саду, Београду и Нишу.

Резултати истраживања потврдили су све четири хипотезе рада. Наиме, студенти су јасно перципирани нови систем оптерећења као отежавајући чинилац у стицању високошколске дипломе. Томе свакако доприноси и њихова необавештеност о основним документима који уређују тај режим студија (првенствено Закон о високом образовању и статут факултета). Разлози те необавештености су свакако и институционални, али се могу пронаћи и у културним обрасцима и нормама. Када је реч о структурама (тј. институцијама) које се перципирају као подржавајуће у креирању образовних биографија свакако се могу истаћи установе које се баве студентским стандардом. Наиме, опет у складу са очекивањима, ставови студената о могућностима и квалитету исхране у студентским ресторанима и боравку у студентским домовима су углавном позитивни. Најзад, потврђена је и последња хипотеза да ће процена студената бити да је могућност упоредног студирања и радног ангажовања веома мала, што у прилично тежак положај ставља младе који не могу рачунати на родитељске ресурсе у овом погледу.

ЗАКЉУЧАК

Може се рећи да су налази ове студије у складу са другим истраживањима креирања социјалних биографија младих у образовању и укупних образовно-радних транзиција и која указују на јасну ограниченост структуралним и културалним препрекама (више у Мојић, 2012). У том погледу се може говорити о комбинацији суб-протективног (фамилистичког) и пост-социјалистичког режима (поретка) транзиције младих (Walther, Stauber, Pohl, 2009), али уз претежно ослањање на породичне ресурсе. У таквим условима на делу је својеврсна индивидуализација младих, али првенствено у виду специфичних комбиновања оскудних личних и породичних ресурса и сопствених образовних перцепција и оријентација, што све води ка атомизованим обрасцима деловања младих у овој сфери.

Резултати овог истраживања потврђују такве трендове. Промена структура (у овом случају институција) оснажује атомизацију младих у процесу високошколског образовања, додатно подстичући њихово индивидуализовано делање у креирању образовних биографија. Институционалне реформе на државним универзитетима имале су, као што смо показали, противречно дејство на овај процес (бар у перцепцији младих), а може се рећи и на свеукупне образовно-радне транзиције младих у Србији. Поменута атомизација и индивидуализација заснивају се првенствено на веома различитој комбинацији личних и породичних ресурса младих, те су и делања младих у овој сфери управо таква – атомизована и индивидуализована и првенствено заснивана на личним и породичним ресурсима, оријентацијама и делањима а не на институционалној подршци и подстицају. На крају, да се вратимо на почетну класичну социолошку дихотомију: млади у Србији јесу делатни актери али у специфичним и принудним структурним околностима ненаклоњених институција, ретких ресурса и ограничавајућих норми. Та борба јесте тешка, али је за младе у данашњем друштву Србије једина могућа у настојању да побољшају своје изгледе за друштвени успон а да не прибегну свеприсутном политичком каналу промоције који разара саме темеље овог друштва.

ЛИТЕРАТУРА

- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Towards a Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A., Sutton, P. W. (2013). *Sociology. Seventh Edition*. Cambridge: Polity Press.
- Илишин В. (2005). Млади, Хрватска и Еуропа: увод у истраживање [Youth, Croatia and Europe: Introduction to Study]. У: В. Илишин (Уред.). *Млади Хрватске и европска интеграција* [Croatian Youth and the European Integration] (11-32). Загреб: Институт за друштвена истраживања.
- Jenks, Ch. (Ed.) (2000). *Core Sociological Dichotomies*. London: Sage.

- Kovacheva, S. (2001). Flexibilisation of Youth Transitions in Central and Eastern Europe. *Young*, 9(1), 1-32.
- Мојић, Д. (2012). Образовни ресурси, оријентације и делање младих [Young People's Educational Resources, Orientations and Agency]. У: С. Томановић (Уред.) *Млади – наша садашњост: истраживање социјалних биографија младих у Србији* [Young People are Present. The Study on Social Biographies of Young People in Serbia] (95-110). Београд: Чигоја штампа; Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Roberts, K., Clark, S. C., Wallace, C. (1994). Flexibility and Individualism: A Comparison of Transitions into Employment in England and Germany. *Sociology*, 28(1), 31-55.
- Томановић, С. (2008): Културни капитал у породици: образовање и/или школовање [Family Cultural Capital: Education and/or Schooling]. У: С. Вујовић (Уред.) *Друштво ризика: промене, неједнакости и социјални проблеми у данашњој Србији* [Risk Society: Changes, Inequalities and Social Problems in Today's Serbia] (411-439). Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.
- Tomanović, S. (2012): Young People in Serbia: A Review of two Decades. In: Leccardi, C. et al. (Eds.) *1989: Young People and Social Change after the Fall of the Berlin Wall* (143-158). Strasbourg; Budapest: Council of Europe Publishing.
- Walther, A., Stauber, B., Pohl, A. (2009): *Youth: Actor of Social Change*. Final Report. Tübingen: IRIS.

HIGHER EDUCATION REFORM IN SERBIA AND CREATION OF EDUCATIONAL BIOGRAPHIES OF THE YOUTH: STUDY OF STATE UNIVERSITY STUDENTS' ATTITUDES

Dušan Mojić

University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Sociology, Belgrade,
Serbia

Summary

One of the classical dilemmas in the social sciences and sociology in particular concerns the agency vs. structure dilemma. This dilemma stems from the studies of classical sociologists and their interest in the relative weight that should be granted to the social structure or human agency. This dichotomy have been reviewed in this paper on the example of the higher education reform in Serbia and its influence on the process of creation Serbian youth's educational biographies. Transition risks force young people to create flexible strategies for advancement through education, work, and family relations. Neither life span nor transition paths are fixed any more in a variety of economical, political and cultural changes in post-socialism. Youth socialization is taking place in conditions where institutions, processes and social norms that previously used to channel transition into the world of adults now vanished, or they are also in the process of substantial transformation.

However, higher education still remains an important mechanism of social promotion, although less and less available to the deprived social groups. Basically,

university education becomes the main channel for the middle strata reproduction, as well as a means for upward mobility for the young people from the working class families. In such circumstances higher education reform has considerably influenced young people's strategies for creating their educational biographies. Four hypotheses have been tested in the study. First hypothesis was that students would perceive university reforms rather as an obstacle than as an impetus for their educational goals and strategies. Second hypothesis stated that respondents would evaluate as inadequate the information about the basic principles and regulations of the new regime of the studies. As for the material resources for remaining in the higher education system, the hypothesis was that students would be dominantly satisfied, having in mind the considerable state investments in students' dormitories and restaurants. Finally, the last proposition was that students perceive to be rather difficult to combine regular employment with full-time studies. The results of the study confirmed all four hypotheses.

These findings are consistent with other studies on creating educational biographies of Serbian youth. Clear structural and cultural limitations have been recognized in that respect. In such circumstances young people are forced to combine their scarce individual and family resources guided by various educational perceptions and orientations, resulting in atomized agency patterns in this sphere. The institutional reform of higher education had (as analyzed) controversial impact on the process of creating educational biographies – enabling in some aspects while restricting in others. Therefore, young people in Serbia (in this case – students) are agents in their own educational and social biographies but in very specific and powerful structural frameworks of inefficient institutions, scarce resources and restraining norms.